

יחידת אגדה, צדקה וחסד

ג. כבודו של העני

מר עוקבא ואשתו

תלמוד בבלי מסכת כתובות דף סז עמוד ב (מתורגם)

למר עוקבא היה עני בשכנותו שהיה רגיל כל יום לתת לו ארבעה זוזים בחור שבדלת.

יום אחד אמר [העני]: אלך ואראה מי עושה לי טובה זאת.

אותו יום התעכב מר עוקבא בבית המדרש עד שהחשיך.

באה אשתו עמו.

כיון שראה העני אותו מתכופף לחור הדלת, יצא מביתו

ברחו מפניו ונכנסו לתנור שהיו גחלים בתחתיתו.

נכוו רגליו של מר עוקבא.

אמרה לו אשתו: שים רגליך על רגלי.

חלשה דעתו.

אמרה לו: אני מצויה בבית, והנאתי קרובה.

ומה כל זה [שהם נכנסו לתוך התנור]? שאמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב, ואמרי לה אמר רב

הונא בר ביזנא אמר ר' שמעון חסידא, ואמרי לה אמר ר' יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי:

נוח לו לאדם שימסור עצמו לתוך כבשן האש ואל ילביץ פני חברו ברבים; מנין לנו? מתמר,

שכתוב: היא מוצאת" (בראשית לח, כה). (רש"י: אף על פי שבאתה לישרף לא גילתה הדבר, אלא אם

כן יגלה הוא ואם לא יגלה נשרפת.)

שאלות לעיון ולדין:

- מה מאפיין את נתינת הצדקה של מר עוקבא כפי שהיא משתקפת מהמשפט הראשון בסיפור?
- האם הגמרא מציגה זאת באור חיובי או שלילי?
- למה לדעתך רצה העני לראות מי נותן לו צדקה?
- מה מסמל בית המדרש בסיפור?
- מדוע ברחו מר עוקבא ואשתו מהעני?
- מה מאפיין את דרך הנתינה של אשתו של מר עוקבא? האם הגמרא מציגה זאת באור חיובי או שלילי? (היעזרי ברש"י)

רש"י: אנא שכיחנא בגו ביתא - ועניים מוצאין אותי לפיכך זכותי גדול. ומקרבא הנייתי - הנאתי מזומנת. שאני מחלקת לחם ובשר ומלת. אבל אתה נותן מעות לעניים והם טורחים וקונים סעודה.

- רשמי את כל הביטויים בסיפורנו הקשורים לעקב. מה הם מסמלים?
- האם הדרך שמציעה אשתו של מר עוקבא – נתינה תוך מפגש פנים אל פנים וראיית העני בשלמותו עדיפה בעיניך? כיצד ניתן למנוע את הבושה ועם זאת לתת צדקה תוך מפגש פנים אל פנים?

רבי יוסף חיים מבגדד, (הבן איש חי) בן יהודע כתובות שם

ואף על גב דהכא בעובדא דמר עוקבא (=שכאן, במעשה של מר עוקבא) לא היו רבים, אלא הוא ואשתו, עם כל זה כיון שהיה נשיא ורבים מצויים אצלו, אז זה היה בוש ברבים, דחישב כיון שנודע דבר זה לנשיא יוודע לרבים, וכשהוא רוצה אותם בוש מהם. ואף על גב דהכא הוא רדף אחריהם ונמצא דלא אכפת לו, נראה הוא לא סלקא דעתיה [לא העלה על דעתו] דהוא מר עוקבא הנשיא, אלא חשב שהוא אדם אחר פשוט, וממנו לא יתבייש.

על איזו שאלה העולה מן המדרש עונה הבן איש חי?

מר עוקבא היה אמורא בבלי בדור הראשון לאמוראים, כיהן כראש הגולה בבבל בתקופתו של שמואל. מקום מושבו ובית דינו של מר עוקבא היה בעיר כפרי

שתי קריאות אפשריות של הסיפור מאת עמית עסיס, מתוך אתר ספר האגדה

לכאורה, נתינת צדקה היא מעשה שיכול לגרום רק טוב. סיפורו של מר עוקבא סוחף את הקורא למגוון הבעיות שמצוות הצדקה כרוכה בהן. אחת הביקורות המושמעות כלפי הצדקה מופנית כלפי הדרכים השונות שבהן היא מקבעת מערכת יחסים בין עשירים לעניים. אחת הבעיות שחז"ל התמודדו אתן היא הבושה של מקבל הצדקה; הם מדגישים את ערכו של מתן צדקה בסתר, בדרך שבה העני אינו יודע ממי הוא מקבל. מתן בסתר מנתק את הנותן והמקבל זה מזה ומנטרל את אי-הנעימות הכרוכה בעניין בעבור שני הצדדים. האפילוג שנוסף לסיפור קושר אותו לאמירה המפליגה בשבח ההימנעות מהלבנת פנים, עד כדי כך שמוטב לאדם להיכנס לכבשן האש ולא לבוא להלבנת פנים.

אם כן, על פני השטח נראה שמדובר בסיפור המהלל את דבקו של מר עוקבא בזהירות מפני הלבנת פנים עד כדי כוויות. לעומת זאת, אפשר לקרוא אותו גם במהופך, בתור קריקטורה על נתינת צדקה הבנויה על ניתוק בין הנותן למקבל.

... הקריקטורה שבסיפור מצביעה על הבעייתיות של מתן בסתר, המנטרל את היחס האנושי בין הנותן לבין המקבל. הסיפור מציע שאי-הנעימות הכרוכה בהבדל המעמדי והכלכלי אינה רק בושתו של המקבל אלא גם מבוכתו של הנותן לנוכח פניו הנזקקות של הזולת. מר עוקבא מעדיף לתת צדקה משום שזו מצווה המעמידה אותו מול אלוהיו ולא מול הנזקק. שמו של החכם שהסיפור נסב עליו אינו מקרי: בניסיון להימנע ממגע אנושי מר עוקבא מפנה את עקבו כלפי העני הדולק בעקבותיו ובסופו של הסיפור נחרכים עקביו.

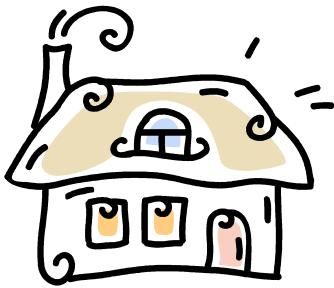
מול הנתינה של מר עוקבא, איש בית המדרש, הסיפור מעמיד את הנתינה של אשתו בתור דגם אחר של נתינה: נתינה נשית היוצאת מן הבית ולא נתינה גברית המגיעה מבית המדרש. הנתינה של מר עוקבא נעשית ביזמתו, בשובו מבית המדרש, דרך העברה של כסף; היא מתעלמת מזהותו של העני ונעשית כדבר שבשגרה. ואילו הנתינה של האישה היא היענות לצרכיו של העני המגיע לביתה, היא מצריכה קשר אנושי פנים אל פנים וקשורה לצורך הגופני ביותר של האדם – מזון. דגם הנתינה שהסיפור מעמיד מאפשר לאישה לעמוד מול אש המבוכה של המפגש האנושי והגופני ומזכה אותה בנס ההינצלול מן האש.

מר עוקבא ואשתו- על הרגלים וחסדים הרב ליאור אנגלמו

מר עוקבא, ענק שבענקים, אכן מקיים את מצוות הצדקה בשלמות אך יש ממד של הרגל במעשיו, יש ממד של "רוטינה" המרחיקה אותו מן העני הנזקק לו. מר עוקבא נותן כל יום צדקה, הסכום הוא קבוע ואינו משתנה, ארבעה זוזים, אף השעה קבועה, שהרי היום המסופר בגמרא חריג בכך שאיחר מר עוקבא לצאת מבית המדרש, הוא מניח את הצדקה תמיד באותו מקום, בחור הדלת.

ההרגל מייצר הצטיינות של נותן הצדקה אך מקים מחיצה בינו לבין העני. אולי העני זקוק היום ליותר מארבעה זוזים? אולי הוא זקוק לשיחה, להקשבה? אולי הוא צריך אוכל מוכן כי אינו יודע לכלכל מעשיו? מר עוקבא אינו נפגש עמו, אינו יודע צרת נפשו של העני ועל כן גם הכניסה לתנור החם היא חלק מעשיית המצווה בשלמות. אך לא נוח לו בכבשן האש, רגליו נכוות. הוא אינו מחובר עם העני כאשתו. אשת מר עוקבא אינה מצטיינת בקריטריונים של המצווה אך נוצר בינה לבין העניים מפגש חי, היא מכירה אותם אישית, את טעמם וצרכיהם, על כן אין כמוה לחוש בבושה העתידה לכסות את פניו של העני הרץ אחריהם שעה שיגלה אחרי מי הוא רודף. רגליה אינן נכוות מפני שאין היא עסוקה אלא באותו עני, ולפיכך אינה חשה ברגליה. תכונתה זו עמדה לה גם להבחין בצרתו של בעלה שרגליו נכוות, ואף בדעתו שחלשה עליו, והיא מנסה לנחמו.

בסופו של המדרש אנו מקבלים דוגמא מופלאה לבית העסוק בחדש בשלמות. רגלו של מר עוקבא מונחת על גבי רגליה של אשתו - הקביעות בעשיית החדש, ההתמדה העצומה מצויה למעלה, כך נתבעים אנו במצוות הצדקה, אך הבסיס לרגלו של מר עוקבא אינה רגלה של אשתו - הרגל שאינה נכוות מפני היכרותה האישית עם העניים וצרתם, רגל שאינה הופכת את מעשיה לרגל. כל אחד מבני הזוג ודאי ממשיך בדרך הצדקה האופיינית לו, אך מחבר אותה עם היתרון הנשקף מדרכו של בן-זוגו, ונבנה בית אמיתי של חסד!

יחידת אגדה, צדקה וחסד

ג. כבודו של העני

בית של חסד

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף נח עמוד ב (מתורגם)

עולא ורב חסדא היו מהלכים בדרך. בדרכם, עברו על פתח ביתו של רב חנא בר חנילאי, שחרב היה (=לאחר חורבן בית המקדש). נחלש רב חסדא ונאנח. שאלו עולא מדוע נאנח אתה, והלוא למדנו כי אנחה שוברת חצי גופו של אדם, ויש אומרים כל גופו. נענה רב חסדא – וכי לא אאנח? בבית זה היו שישים אופות ביום ושישים אופות בלילה, ומחלקים היו לכל מי שצריך. וכיס של צדקה היה לו לבעל הבית, ולא זו מתוך ידו, שמא יבוא עני בן טובים (ממשפחת עשירים), שכל התעכבות בהבאת הכסף תוסיף לו בושה. וארבע פתחים היו לו, לארבע רוחות השמים, ומי שהיה נכנס רעב היה יוצא שבע. ועוד, בשנות בצורת היה בעל הבית משליך את חיטיו ושעוריו אל מחוץ לבית שכל מי שמתבייש לקחת לאור יום יוכל לבוא ולקחתם בלילה. ובית זה כעת הפך לתל חרבות, וכי לא ראוי לי להאנח?!

הרא"ה קוק, עין איה - ברכות ב, אות קיז, עמ' 175

הצדקה הבאה מאיש גדול ובעל אוצרות, צריכה להצטיין בארבעה דברים ראשיים, והם:
א. בריבוייה ורוב ההתעסקות בה.

ב. שתהיה בשימת לב שלא יפול רוחו של המקבל באופן שלא יאבד ע"י קבלתו את כבוד נפשו. ...
ג. שיהיה חסדו שופע על כל צד וצד.

ד. הכי נכבד שלא יאבה גם הכרת טובה מהמקבל בנתינתו ותמיכתו.
ועל כל אלה המעלות מביא רמזים כלליים שנמצאו בביתו של אותו צדיק:

א. ריבוי הצדקה- שתיין אפייתא... [ששים אופות ביום ובלילה].

ב. הזהירות מנפילת רוחם של הנתמכים בהיותו קרוב למעשה הצדקה שתצא מתחת ידו בעצמו, לא ע"י שמיים ופקידים שהם באים בשכרם ואין בהם רוח נדיבה, ורבות יהיה העני שבע כעס ובוז עדי ישיג הרשיון והאפשרות להיות נהנה מהצדקה, בהיותה מוקפת גדרים והרצאות של תנאים שונים, כעין לקיחת פתקא מפקיד אחד לחברו וברבות חותמים ומסכימים. כי אם היתה "ידא קרובה לכיסא", כיס צדקתו היה קרוב מאד למעשה שלא תיפול רוחו של המקבל הבלתי מורגל.

ג. לא היה מקפיד כלל על רוח הנתמכים ממנו, אם מסכימים הם לנטייתו ודיעותיו בענינים כלליים או לא, לכל היה נותן ביד נדיבה.

ד. ולא היה מבקש אפילו הכרת טובה בעת נתינתו, כי אם היה ממציא אופנים שיהיה אפשר למשקל בליליא בציונעא [ליטול בלילה בצנועא].

☒ הרב קוק בדבריו מנסח ארבעה כללים לנתינת צדקה ע"י אדם עשיר.

נסחי את הכללים במילותייך וסמני היכן מופיע כל אחד מהם בסיפור.

על צדקה ורגישות

אליהו רוזנהיים, אמפתיה: מהותה ודרכיה מתוך הספר "תצא נפשי עליך" הפסיכולוגיה פוגשת יהדות

...מה מעודנת הגישה אל הנצרך, עוד בטרם פגש בו. הוא מתכוון לקראת בואו של עני בן טובים, דהיינו מי שהיה בעל אמצעים וירד מנכסיו, ועתה הוא מחזר על הפתחים. העני הזה מרגיש בוודאי מובס ונכלם. רב חנא עושה אפוא הכול כדי לקצר, אפילו בשניות מועטות, את הזמן שבו העני המבויש צריך להמתין למתת ידו. על אותו רב חנא מסופר שם כי כאשר ביתו עמד על תלו, כלומר כאשר היה עשיר, נהגו אנשי ביתו לתת מזון לנזקקים בשנת בצורת, באופן שלא יהיה כרוך בפגיעה רגשית שהיא נחלתו של כל מי שנצרך למתנת בשר ודם. היו זורקים חיטים ושעורים אל מחוץ לבית, "שכל מי שמתבייש לקחת ביום – בא ולוקח בלילה". אפשר לומר כי רב חנא פרש על העניינים את חסות החשכה, כך שיוכלו לקחת את הדרוש להם בלא שאיש יראה אותם, "מתן בסתר" פשוטו כמשמעו.

ספק רב אם רב חנא עצמו התנסה במצוקות של עוני. עם זה היה לבו פתוח לעניים, בנדיבות וברגישות. נראה כי הוא קלט והפנים באורח מלא את עוצמת הביטוי: "אין עולם קשה מן העניות... שהיא קשה מכל ייסורים שבעולם" (שמות רבה לא, יב). לבו הורה לו לרפד קמעה דרך ייסורים זו. למרות שחז"ל סברו כי קל יותר לאדם לחוש אמפתיה לזולתו לאחר שהוא עצמו התנסה בחוויה דומה, הם לא ראו בכך תנאי הכרחי. גם ללא התנסות אישית דומה, אפשר לנסות "להגיע למקומו" של הזולת, בלשון חכמינו, או "להיכנס לנעליו" בלשון הפסיכולוגיה היום. הרבה תלוי במוטיבציה האמפתית של האדם. מי שחפץ באמת ובתמים לצאת מעצמו ולהיכנס לעולמו החווייתי של אחר, יוכל לפחות לטרוח לשער את מקום הימצאותו המנטלי של האחר.

